

Sevinc QURBANOVA*

HEYDƏR ƏLİYEVİN NEFT SİYASƏTİNİN FORMALAŞMASI VƏ NEFTİN NƏQLİ İLƏ BAĞLI GEOSİYASİ PROBLEMLƏRİN HƏLLİ

- Açar sözləri:** Geosiyasi problemlər, xarici neft şirkətləri ilə imzalanmış beynəlxalq müqavilələr, yeni neft strategiyası, beynəlxalq boru kəməri layihələri
- Keywords:** Geopolitical problems, international contracts signed with foreign oil companies, the new oil strategy, the international pipeline projects
- Ключевые слова:** Геополитические проблемы, Международные договоры подписанные с иностранными нефтяными компаниями, новая нефтяная стратегия, международные проекты трубопроводов

Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin müdriklik və uzaqgörənliklə, dərin inam və qətiyyətlə, məqsədyönlü və ardıcıl şəkildə həyata keçirdiyi qlobal, genişmiqyaslı və çoxsaxəli iqtisadi siyasət nəticəsində bu gün neft onun əsl sahibi olan Azərbaycan xalqına xidmət edərək ölkəmizin siyasi müstəqilliyinin, iqtisadi tərəqqisinin, insanların rifahının təmin edilməsinə yönəldilmişdir. Heydər Əliyevin neft strategiyasının əsas istiqamətlərindən biri Azərbaycan neftinin dünya bazarına nəqlidir. Xəzərin statusu problemi ilə yanaşı, onun karbohidrogen ehtiyatlarının nəqli ilə bağlı geosiyasi problemlərin həlli Heydər Əliyevin neft strategiyasının həyata keçirilməsi üçün vacib amillərdən biri idi. Bəs bu amillərin mərkəzində nə dururdu? Məsələyə geosiyasi aspekt

sentyabrın 20-də imzalanan gündən keçən müddət ərzində əsas ixrac boru kəmərlərinin istiqamətinin müəyyən olunması ətrafında çox ciddi, dövrlər arası mübarizə getmişdir. İlk öncə qeyd edək ki, müxtəlif dövlətlərdən olan təzyiqlər məhz Azərbaycan Respublikasına yönəlmişdir. Kəmərin çəklilişinə mane olmaq məqsədilə müxtəlif istiqamətlərdə fəaliyyət göstərilmişdir. BTC ixrac kəmərinin qeyri rentabelli olması xarici iş adamlarının ruhdan salınması və qorxudulması, Rusiya tərəfindən kəmərin regionun ekalogiyasına və tarixi abidələrə zərər gətirəcəyi haqqında qeyri elmi mülahizələrin irəli sürülməsi, gələcəkdə regionda qeyri stabilliyə səbəb olacağı barədə fərziyyələr irəli sürülürdü. 2002-ci il sentyabrın 18-də BTC ƏİBK tikintisinin başlanması mərasimində Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyev qeyd etdi ki, 1994-cü il sentyabrın 20-də "Əsrin müqaviləsi" bağlandıqdan sonra bir çox terrorlarla bizi qorxutmaq istədilər, lakin biz qorxmadıq, biz terror cəhdlərinin qarşısını aldıq, məhz o zaman BTC layihəsi irəli sürüləndə mənim dostum, Gürcüstan Prezidenti E.Şevardnadzeyə terror etdilər və o möcüzə sayəsində sağ salamat qurtardı (2, s469).

Bütün bu hərəkətlər, Azərbaycana qarşı siyasi təzyiqlər, müxtəlif təsirlər neft müqavilələrinin bağlanmasına, BTC boru kəmərinin çəkilməsinə mane olmağa yönəlmişdir.

"Böyük" Azərbaycan neftinin nəqli problemlərindən danışarkən belə bir faktı xüsusi ilə qeyd etmək lazımdır ki, bu problem müasir beynəlxalq münasibətlərdə və regional siyasətdə, xüsusi ilə regional konfliktlərin tənzimlənməsində olduqca mühüm rol oynayır. Ona görə ki, mövcud regional problemlər neft və qazın çıxarılması və nəqli ilə bir başa sıx bağlıdır. Burada 3 qrup maraqlar, yəni xəzəryanı regionun öz maraqları ilə (Rusiya, Azər-

* Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Tarix İnstitutunun elmi işçisi, tarix elmləri doktoru, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Tarix İnstitutunun direktoru. 1994-cü ilin

* "Mübarizə Səhifə" Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Tarix İnstitutunun qəzetidir.

kəsizlik sistemində Rusiya - Qərb münasibətlərinə əsas ixrac boru kəməri məsələsi mühüm təsir edir. Təhlillər göstərir ki, Rusiya üçün post sovet məkanına daxil olan respublikalarla inteqrasiyanın vacibliyi onun geopolitik məqsədləri və iqtisadiyatının gələcək inkişaf perspektivləri baxımından əhəmiyyətlidir. Təbii olaraq, Türkiyə, ABŞ, Çin, İran və s ölkələrin keçmiş SSRİ-nin cənub respublikaları olan Azərbaycan, Gürcüstan və Ermənistan qarşı hər hansı siyasi və iqtisadi maraqları ilk növbədə Rusiyayı qıcıqlandırır. Rusiyayı narahat edən məsələlərdən biri də odur ki, Azərbaycandan və Gürcüstandan keçən Mərkəzi Asiya və Qafqazı Avropa ilə birləşdirən Avrasiya nəqliyyat dəhlizi, Avrasiya magistralı, Bakıdan, Tbilisidən keçərək Türkiyə ərazisi ilə Ankaraya qədər gedib İstanbulda ən iri kommunikasiya xətti olan avtomobil və dəniz yolu ilə birləşəcək, ön Asiya və Avropanı birləşdirən və Aralıq dənizi limanlarına çıxan yollar qovuşacaq. Bu isə Rusiyanın nəqliyyat kommunikasiya xətlərinə alternativ deməkdir. Bu və ya digər layihələrin həyata keçməsi ilə Asiyayı Avropa ilə birləşdirmək missiyası Rusiyadan Türkiyəyə, Gürcüstan və Azərbaycana keçə bilər. Yuxarıda deyilənləri nəzərə alaraq, burada vurğulamaq olar ki, Azərbaycan neft ehtiyatları ilə zəngin ölkə kimi Rusiyanın milli maraqlarının ABŞ və Türkiyənin Mərkəzi Asiya və Zaqafqaziyanın neft rayonlarını öz nəzarətinə götürmək cəhdləri ilə toqquşduğu bir regiona çevrilmişdir.

Neftin nəqli ilə bağlı əsas geosiyasi problemlərdən biridə Xəzərin hüquqi statusu problemi idi. Bildiyimiz kimi Xəzərin hüquqi statusu əsasən SSRİ-İran 1921-ci il fevralın 26-sı imzalanan müqavilə ilə Astara-Həsənqulu xətti ilə bölüşdürülmüşdür. Xəzərin hüquqi statusuna daha çox diqqət elə bu 26 maddədən ibarət olan müqavilədə verilmişdir. Bu müqavilənin 3-cü maddəsində deyilir: "1881-ci ildə sərhəd komissiyası tərəfindən müəyyən edilmiş sərhəd xəttini hər iki yüksək səviyyədə danışıq aparan tərəflər İran və Rusiya arasında su sərhədi kimi qəbul etməyə razılaşırlar. Bu sərhəd qorunmalı və toxunulmazdır" (18). Region həm geosiyasi önəminə həmdə zəngin enerji ehtiyatlarına görə böyük və qonşu dövlətlərin nüfuz dairələri uğrundakı çəkişmələrinin obyektinə olmuşdur. Belə bir şərait Xəzərin hüquqi statusu və onun yanacaq enerji ehtiyatlarının istismarı, nəqli məsələlərini müasir dövlətlər arası münasibətlərin gündəminə gətirmiş, diplomatik qarşıdurmaların başlıca mərkəzi etmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, su səthi 437000 km² olan Xəzər "Qapalı Dəniz" kimi qəbul edilərsə, onda ona müasir beynəlxalq hüququn normaları tətbiq edilməlidir. Bu zaman "Dənizin Statusu, ərazi suları və ona yaxın zona haqqında" 1958-ci il Cenevrə və "Dəniz hüququ haqqında" 1982-ci il BMT konvensiyaların başlıca prinsiplərinin Xəzərin dəniz statusuna uyğunlaşmayacağı ortaya çıxır (4, s 680). Yəni adı çəkilən sənədlərdə müəyyənləşdirilən nəzarət zonaları bölgüsü okean dənizlərindən kiçik olan Xəzərdə anlaşılmazlıq yaradır. Belə ki bu cür "dəniz statusu" şəraitində Xəzəryanı dövlətlərin daxili suları (24 mil) + ərazi suları (12 mil) + ərazi sularına yaxın zonaları (24 mil) + kontinental şelfi (200 m) dərinliyədək sular + xüsusi iqtisadi zonaları (200 mil) bölgüsündə onların milli sektorları iç içə olur. Bu hala isə Cenevrə konvensiyasının 12-ci maddəsi imkan vermir: bir neçə dövlətin zonaları toqquşduqda heç bir dövlət öz ərazilərini orta xəttən o tərəfə keçə bilməz. Azərbaycan tərəfi Xəzərin sərhəd gölü olması, buna görə də sahil dövlətləri arasında orta xətt üzrə mill sektorlara bölünməsinə dair mövqeyini dəfələrlə müvafiq toplantılarda ortaya qoymuşdur. 1996-cı il noyabr ayında Aşqabadda keçirilmiş konfransda bu təklif bir daha və qəti olaraq müdafiə edilmişdir. Bununla yanaşı, konfransda Qazaxıstan da beynəlxalq norma və qaydalara uyğun olaraq Xəzərdə ərazi sularının sərhədlərinin müəyyənləşdirilməsini, onun dibinin isə milli sektorlara bölünməsinə təklif etmişdir. Bu mənada, Qazaxıstanın mövqeyi Azərbaycanın maraqları ilə uzlaşmışdır. Rusiya Xəzərdə özünün əvvəlki mövqeylərini saxlamağa yönəlik siyasət yürütməklə və İranla birlikdə "Kondominium prinsipi" nə üstünlük verdi. Rusiya Xəzəri daxili dəniz hesab edərək onu sahil dövlətlərinin ümumi sərvəti hesab edirdi. Milli sektorlar 45 millik zonalarda mümkün ola bilər. Həmin məsafələrdən kənar qalan orta sahə birgə istifadə üçün ümumi əmlək hesab olunmalı idi. Həmçinin otra hissədəki yanacaq enerji ehtiyatları sahil dövlətləri tərəfindən birlikdə istismar edilməlidir. Əslində isə Rusiya bu cür müddəaları irəli sürməklə Xəzərin yanacaq və digər ehtiyatlarından istifadəni yalnız onun iştirakı və nəzarəti ilə olmasına çalışırdı. Həmçinin "Xəzərin hüquqi statusu" problemi ilə qərbin hövzəyə nüfuz etməsini, regiondakı proseslərə təsir göstərməsini əngəlləmək məqsədi güdüdü. Rusiya Avropanın neft və qaz bazarında öz inhisarçı mövqeyini tam möhkəmlətmək, Avropa birliyi ölkələrinin alter-

nativ enerji ixracı məhsulları, bazarları və kəmərlərin axtarışı cəhdlərini aradan qaldırmaq üçün müxtəlif bəhələrlə Xəzərin hüquqi statusunu uzatmağa cəhd göstərirdi. Bu yöndə Rusiya İranın anti-Qərb əhval rühiyyəsinə istisafadə edərək Xəzərdə ABŞ, Avropa Birliyi, Yaponiya, Türkiyə və s. dövlətlərə məxsus şirkətləri fəaliyyətini, yeni-yeni neft-qaz layihələrini əngəlləmək, Türkmənistanın, Qazaxıstanın TransXəzər məşrutuna qoşulmağına, Xəzərində su altı neft və qaz kəmərlərinin çəkilişinə mane olmaq üçün müxtəlif tədbirlərə əl atırdı. SSRİ dağıldıqdan sonra Azərbaycan-Qazaxıstan-Türkmənistan öz məhsullarını dünya bazarlarına çıxarmaq məqsədi ilə boru kəməri rəqabətinə qoşulmuşdur. Əlbəttə, Rusiya onların bu istəklərinə və cəhdlərinə müqavimət göstərərək özünün enerji resurslarını Cənub-Şərq (Çin-Yaponiya-İran), həm də Qərb (Aralıq Dənizi və Avropa) istiqamətindəki əsas təşəbbüslərinə mane olmağa çalışır, onların enerji istehsalı və ixracı sahəsindəki fəaliyyətlərini öz təsiri altında saxlamağa çalışırdı (15, s 54-57).

Azərbaycanın ilk beynəlxalq neft müqaviləsi "Əsrin kontraktı"nın reallaşdığı bir dövəndə Rusiya təcricən reallıqları nəzərə almaq məcburiyyətində qaldı. Yavaş-yavaş əvvəlki inadkar mövqeyindən geri çəkilmə Aşqabadda konfransda artıq özünü biruzə verirdi. Rusiyanın baş diplomatu Y.Primokov konfransda Xəzərdə Ərazi Sularının 40-50 mil enində milli sektorlara qismən bölünməni və dənizin belə bir paylaşmadan kənarda qalan böyük hissəsinin isə sahil dövlətlərinin ümumi mülkiyyəti hesab olunmasını məqbul saydıqlarını bildirdi. Qeyd etmək yerinə düşərdi ki, bu məsələdə ABŞ-ın mövqeyi də mühüm rol oynamışdır. Diqqət çəkən mühüm məqamlardan biri də Qərb və ABŞ-ın Qafqazda öz iqtisadi və siyasi maraqlarını təmin etmək üçün, bu regionu Rusiyanın və İranın asılılığından qurtarmaq üçün göstərdikləri cəhdlərdir. ABŞ Avrasiya bölgəsində yeritdiyi kəmərlər və neft siyasəti məsələlərinə önəm verərək Henri Kissincerin "Diplomatiya" əsərində aydın ifadə etdiyi prinsiplər üzrə, yəni, keçmiş sovet respublikaları və Rusiyanı ayrı-ayrılıqda iqtisadi və siyasi əməkdaşlığa və hərbi tərkisilaha cəlb prinsipi üzrə siyasət yürüdüdü. Bu mənada ABŞ-ın Azərbaycandakı sabiq səfiri Stenli Eskuderonun 2001-ci il mayın 7-də Vaşinqtonda keçirilən biznes forumdakı çıxışı xüsusi əhəmiyyət kəsb edir və yuxarıda deyilənləri bir daha sübut edirdi: "Biz sizə ən əlverişli şərait yaradacağıq. Biz sizə başlanğıc mərhələdə kömək gös-

tərəcəyik. Biz bütün lazımı görüşləri təşkil edəcəyik" (2, s.512). Buradan aydın olur ki, rəsmi Vaşinqton Xəzərin təbii ehtiyatlarının mülkiyyətçiləri məsələsinə tam və obyektiv yanaşacaq müqaviləni müdafiə etdiyini açıqladı, bəyan etdi ki, ABŞ Rusiyanın Xəzər ehtiyatlarından birgə istifadəyə dair təklif – layihəsini məqbul saymır.

Türkmənistan SSRİ dağıldıqdan Xəzərin neft ehtiyatlarının qərbin transmilli şirkətləri vasitəsi ilə hamıdan əvvəl istismarına başalayan Azərbaycanın Xəzərdəki bəzi yataqlarına iddia etdi. Konkret olaraq Azərbaycanın Xəzərdəki şelf yataqları: "Çıraq"-ın qismən və "Azəri"-nin tamamilə ona məxsus olduğunu bildirdi. Habelə Kəpəz yatağına dair AR-ın Rusiya şirkətləri ("LUKOYL", "ROSNEFT") ilə hasilatın bölgüsünə dair kommersiya prinsiplərinin əsasları barədəki 1997-ci il sazişinə kəskin etiraz etdi. Yeri gəlmişkən, qeyd edək ki, Rusiya daha İrana həmin yatağın SSRİ dövəmindəki respublikalar arası bölgüyə görə Aşqabadın mülkiyyətində olmasına dair dəlili əsas tutaraq müqaviləni bir tərəfli qaydada qüvvədən saldı (10, s.297). Onuda vurğulamaq lazımdır ki, Türkmənistanın Xəzərin statusu və qərbin investisiyalarına münasibətdə mövqeyi Azərbaycanın mövqeyi ilə oxşardır. Məsələn, Türkmənistandan Azərbaycana qaz kəmərinin çəkilməsi haqqında danışıqlar aparmış və may ayında həтта bir saziş də imzalanmışdır. Rəsmi Aşqabad neft qaz kəmərləri məsələsində qeyri konstruktiv mövqe nümayiş etdirməsinə baxmayaraq, Türkmənistan belə hesab edirdi ki, əsas prinsip dənizin orta hissəsinin ümumi istifadə də saxlamaqla milli zonalar müəyyənləşdirilməlidir. 1998-cı ildən Türkmənistan "Kondominium konsepsiyası"ndan "Orta xətt prinsipi"nə keçdi.

Xəzər nefti ətrafında cərəyan edən qlobal geosiyasi proseslərin fəal iştirakçılarından biri də İran İslam Respublikasıdır. Təhlillər göstərir ki, rəsmi Tehranı maraqlandıran əsas məqam Xəzərin hüquqi statusu deyil, İranın təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, regionda aktivləşmiş, Qərbdən gələn potensial təhlükənin aradan qaldırılmasıdır. İqtisadi maraqlar İran üçün ilk öncə tələcdür, ən azı ona görə ki, İranın fars körfəzində daha zəngin yataqları var. Yuxarıda vurğulanan bütün məqamlar onu təsdiq edir ki, İran Xəzər dənizi hövzəsində maraqlandıran onun geosiyasi maraqlarıdır. İranla Rusiya regiondakı geosiyasi proseslərə yanaşmada eyni mövqeydən çıxış edirlər. İranın Xəzərin bölünməsinə dair təklifi belədir ki, hər bir sahilyanı dövlətə 20 millik ərazi suları zonası və 20 millik iqtisadi zona

verilməlidir. (4, s.674.) Ərazi suları həmin ölkənin sərhədlərini müəyyən edir və həm Xəzərin dibi, həm səthi, həm də hava məkanı dövlətin tam nəzarətində olur. 40 millik zonadan kənar qalan Xəzərin orta hissəsi bütün sahilyanı ölkələrin ümumi istifadəsində olur və konsensus yolu ilə idarə olur. Burada xüsusi bir məqamı qeyd etmək yerinə düşər ki, İran ekoloji problemləri qabardaraq, Xəzərin dibi ilə neft kəmərlərinin çəkilməsinə mane olmaq istəyirdi. Bu yolla o, İranla ideoloji və siyasi ziddiyyəti olan qərb dövlətlərinin hövzədə möhkəmlənməsinin qarşısını almaq istəyirdi. İranı ən çox narahat edən məsələlərdən biri əsas neft kəməri məsələsidir. BTC kəməri layihəsi İran hökumətinin ən böyük hücum hədəflərindən biri kimi qalmaqda idi. İran əsas neft kəmərinin öz ərazisindən keçib Fars körfəzinə daşınması ideyasının gerçəkləşməsi ilə Xəzər hövzəsində nüfuzunu artırmaq, Azərbaycan neftinin ixracına nəzarət etmək iddiasını aşkar nümayiş etdirirdi. Xəzərin statusu və neft kəməri məsələlərində İranın yürütdüyü bu siyasət əslində onu göstərir ki, bu dövlət həm iqtisadi, həm də siyasi cəhətdən, həm də geosiyasi baxımdan Azərbaycana rəqibdir. İranı qıcıqlandıran əsas məsələ Xəzərin milli sektor bölgüsündə bu ölkəyə düşən payın onu iddia etdiyi kimi 20% deyil, yalnız 14% olmasıdır. İran hesab edir ki Xəzər 5 bərabər hissəyə bölünməli, hər dövlətə 20 faizlik pay verilməlidir. Orta xətt üzrə aparılan bölgü isə İrana heç bir halda 20 faizlik pay vermək mümkün deyil. Belə ki, yuxarıdakı təhlillərdən aydın olduğu kimi, İran Azərbaycanın dünya enerji bazarında güclənməsini, global enerji layihələrinin mərkəzinə çevrilməsini özü üçün ciddi təhlükə sayır. Bir çox tədqiqatçılar bunu İranda yaşayan azərbaycanlılar üçün Azərbaycanın populyarlığının artması təhlükəsi ilə, digər tərəfdən Azərbaycanın güclənərək İranın təsiri altından tam çıxıb bilməsi faktı ilə izah edirlər.

AR-ın neft siyasətinin İran eləcə də Rusiya tərəfindən əngəllənməsinin qarşısının alınmasında Türkiyə ilə ABŞ-ın dövlətimizə dəstəyi təsirliliyi oldu. Bu işdə Xəzərin karbohidrogen ehtiyatlarındakı maraqlı həlledici rol oynayırdı. Təsadüfi deyil ki, 2001-ci il avqustunda "Türk Ul-duzları" eskadriyasının Bakı səmasında uçuşları bir sıra diplomatik çevrələrdə İrana ismarıç kimi dəyərləndirilir. (10, s.316) Məlumdur ki, Türkiyə Xəzər dənizində iri neft və qaz yataqlarının işlənməsi və çıxarılan neft və qazın xarici bazarlara nəqlinə ciddi say göstərən dövlətlərdən biridir. Türkiyənin

milli neft şirkəti olan TPAO Xəzərin Azərbaycan sektorunda 4 layihədə iştirak etmişdir. Türkiyə bir tərəfdən öz iqtisadi inkişafından ötrü ehtiyac duyulan yanacağın əldə olunması üçün, digər tərəfdən bölgənin inkişafı üçün Xəzərin enerji mənbələrinin inkişaf etdirilməsində maraqlı olmuşdur. Onun coğrafi mövqeyi Xəzər bölgəsi ilə Avropanı birləşdirən qaz boru kəməri üçün ən yaxşı marşrut olmasını təmin edir. Türkiyə Xəzərdən çıxarılan neft və qazın çox hissəsini Avropaya nəql olunmasında maraqlıdır, bunu isə Türkiyənin bu mənada daha çox iqtisadi gəlir götürmək istəyi ilə əlaqləndirmək olardı ki, buda onu neft və qazın idxalına çəkdiyi xərclərdən xilas edə bilərdi. Bu mənada 1999-cu ildə aprelin 17-də Bakı-Subsa ixrac boru kəmərinin açılış mərasimində çıxış edən Gürcüstan Prezidenti Eduard Şevardnadze öz dərin məzmunlu nitqində BTC ixrac boru kəmərinin çəkilməsində Türkiyənin dəstəyi və onun əhəmiyyəti barədə ilə demişdir: "Böyük BTC neft kəməri Türkiyə Cümhuriyyətinin üç dəniz Xəzər dənizi, Qara dəniz və Aralıq dənizi ölkələrinin əməkdaşlığının vahid inteqrasiyasına kömək edəcəkdir" (7, s.184).

Yuxarıda vurğulanan bütün məqamlar belə bir yanaşma irəli sürməyə imkan verir ki, Türkiyə Əsrin müqaviləsi daxil olmaqla Azərbaycanın neft ehtiyatlarının xarici şirkətlərlə birgə istismarı üzrə imzalanmış beynəlxalq müqavilələrdə öz gücünə görə müəyyən pay almağa maraqlı olmuşdur, lakin maliyyə və yüksək texnologiya imkanlarının məhdudluğu ucubundan əsas diqqətini Xəzər neftinin xarici bazarlara ixracı marşrutu üzərində cəmləmişdir. Bu məqsədlədə hətta, Türkiyə hökuməti Bakı-Ceyhan neft marşrutunun təhlükəsizliyinin təmin edilməsi ilə bağlı təkliflər irəli sürmüşdür.

Neftin nəqli ilə bağlı geosiyasi problemlərin həllində ABŞ-ın da Azərbaycan Respublikasına dəstəyi danılmazdır. ABŞ dövlət departamentinin "Xəzər hövzəsinin enerji inkişafı" adlı məruzəsindən də göründüyü kimi ABŞ-ın regiona dair siyasətinin dörd istiqaməti sırasında İranın təcrid olunması mühüm yer tutur. İranın izolyasiyasına müvəffəq olunması üçün isə onun gəlirlərinin məhdudlaşdırılması lazım gəlir. Bundan ötrü də ən səmərəli yol və vasitə kimi İranın Xəzərin neft qaz ehtiyatlarından faydalanmasının əngəllənməsi seçilmişdir. Məruzənin "Dünya enerji təminatının artımı və genişlənməsi" adlı bəndində Xəzərin karbohidrogen ehtiyatlarının işlənməsi və burada da İranla bağlı məqamlar önə çəkilir.

Həmçinin burada İranın Qafqazdakı proseslərə nüfuz etməsinin önənməsinin vacibliyi, xüsusi ilə Rusiyadan keçən neft kəməmindən asılılığın aradan qaldırılmasının zəruriliyi, regionun karbohidrogen ehtiyarlarının İran vasitəsi ilə tranzitinə yol verilməzliyi vurğulanırdı.

Bütün bunlar qeyd etməyə əsas verir ki, ABŞ Cənubi Qafqazda həyata keçirilən strateji əhəmiyyətli layihələrin başlıca iştirakçısı və müdafiəçisidir. ABŞ hökuməti öz strateji xəttinə uyğun olaraq əsas neft kəməri məsələsində BTC layihəsini dəstəkləyir və Xəzərin hüquqi statusu məsələsində isə onun beş sahil dövləti arasında orta xətt üzrə milli sektorlara bölünməsi ideyasını müdafiə edir.

Xəzər neftinin xarici bazarlara birgə nəqli məsələlərinə Qazaxıstanın da münasibəti bir mənalı olmasa da onun gələcəkdə bu prosesdə fə

Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorundakı neft yataqlarının tədqiqi və istifadəyə verilməsini təmin edərkən, bu sahədə xarici dövlətlərlə və şirkətlərlə əməkdaşlığı genişləndirərkən öz təbii ehtiyatları üzərində beynəlxalq hüquq normalarına və prinsiplərinə uyğun sürətdə suverenliyini həyata keçirir. Xəzərin hüquqi statusu ilə bağlı bütün məsələlərdə də ən konstruktiv mövqeni Azərbaycan Respublikası nümayiş etdirir. 2001-ci il avqustun birində MBD başçılarının Soçi görüşü zamanı Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyev bununla bağlı bəyan etdi ki Xəzər dənizi qapalı su hövzəsi kimi hələ SSRİ zamanında BMT-nin beynəlxalq "Dəniz Konvensiyası" normalarına uyğun olaraq, bu ölkə ilə İran arasında quru sərhədləri bölünmüşdür və bu bölgüyə yenidən baxmaq üçün heç bir

on dörd il davam edən Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi regionda qeyri stabilliyin ən başlıca səbəbidir”(9, s 438).

Dağlıq Qarabağla bağlı Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsi Gürcüstan-Osetiya, Gürcüstan-Abxaziya münaqişəsi, Gürcüstanda vətəndaş müharibəsi, Rusiya daxilində Osetiya-İnçuşetiya və Rus-Çeçen münaqişələri Qafqaz regionunu iqtisadi baxımdan bir başa əngəlləyir. Diqqət çəkən mühüm məqamlardan biridə odur ki, Azərbaycan neftinin nəqli müasir beynəlxalq münasibətlərdə və regional siyasətdə yuxarıda adları çəkilən regional konfliktlərin tənzimlənməsində olduqca mühüm rol oynayır. Ona görə ki, mövcud regional problemlər neft və qazın çıxarılması ilə bir başa sıx bağlıdır. Bildiyimiz kimi ƏİBK-nin nəyin bahasına olursa olsun Şimal istiqamətdə daşınmasına nail olmağa can atan Rusiyanın planlarına mane olan Çeçenistan və Şimali Qafqaz hadisələridir. Bir tərəfdən Qafqazın Rusiyanın təsiri altında olması, digər tərəfdən Rusiyanın ATƏT-in Minsk qrupunun həmsədrələrindən biri kimi Dağlıq Qarabağ problemlərinin həllində bilavasitə iştirakı Azərbaycanı Rusiyanın mövqeləri ilə ehtiyatlı davranmağa, ona qarşı dostluq münasibətləri bəsləməyə vadar edir. Xüsusi ilə ATƏT çərçivəsində Minsk qrupunun digər həmsədrələri olan ABŞ və Fransanın münaqişənin həlli ilə əlaqədar göstərdiyi səylər nəticəsiz qaldıqca Azərbaycanda Rusiya meyilli qüvvələrdə fəallaşır. Rusiya dövlət başçısının V.V Putinin 2001-ci il yanvarın 9-10 da müstəqil Azərbaycana ilk rəsmi səfərini iki ölkənin SSRİ dağılından sonrakı münasibətlərində dönüş mərhələsi adlandırmaq olar. Səfər zamanı “Xəzər dənizində əməkdaşlığın prinsipləri haqqında” birgə bəyanatla yanaşı Rusiya Prezidenti V.V Putin üç Cənub Qafqaz ölkəsi və Şimali Qafqaz daxil olanda bu münaqişəli regionda vəziyyəti ümumi səylərlə sabitləşdirmək üçün “Qafqaz döndürü” deyilən qurumda birləşməyi təklif etmişdir (11, s 87). Beləliklə, tam əminliklə qeyd edə bilərik ki, artıq Rusiya dərk edir ki, münaqişələri həll etməklə regionda əməkdaşlıq yolu ilə öz milli maraqlarını təmin edə bilər. Bu mənada Vladimir Putinin səfər zamanı vurğuladığı fikirlər diqqət çəkmişdir: “Rusiyanın və Azərbaycanın tərəqqisinə qayğı Azərbaycan və Rusiya xalqları arasında toplanmış potensialını təkcə qoruyub saxlamağı deyil, həm də onu zənginləşdirməyi tələb edir. Qarşılıqlı hörmət Azərbaycanla əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsinin möhkəm əsasıdır” (11, s.87). Nəzərə alınsa ki, Xəzər dənizindəki neft-qaz ehtiyatlarının istismarı və

onun nəqli üçün bağlanmış neft müqavilələrində iştirak edən şirkətlərin böyük əksəriyyəti Avropa İttifaqı və NATO-ya üzv olan dövlətlərə məxsusdur və Avropa İttifaqının, NATO-nun Şərqi doğru genişlənmə proqramı ilə eyni vaxtda həyata keçirilir, onda belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, Xəzər regionunda baş verən hadisələr, regionda hərbi-siyasi sabitlik nəinki, nəinki region dövlətləri, həmçinin adları çəkilən təşkilata üzv olan dövlətlərin marağı çərçivəsindədir. Deməli, bu bölgənin inkişafı üçün labüd olan geosiyasi problemlərin həlli də məhz Qərbin nəzarəti və yaxından iştirakı ilə təmin olunacaqdır. Beləliklə, Xəzərin milli sektorlarının hüquqi statusunun müəyyən edilməsi, sahil dövlətlərinin suveren hüquqlarının qorunması, regional sülhün, sabitliyin təmin edilməsi, neftin nəqli ilə bağlı mövcud olan problemlərin həllində beynəlxalq əməkdaşlıqdan istifadə edilməsi müasir beynəlxalq münasibətlərin və regional münasibətlərin aktual problemlərindən hesab edilir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Əhmədov M.B Azərbaycan: yeni neft erası və beynəlxalq siyasət. Bakı, “Elm”, 1997, 124 s.
2. Əliyev Q.M. Müasir Azərbaycanın banisi xilaskarı və qurucusu. Bakı, Şəms, 2006, 520 s.
3. Həsənov.S. Dövlətlərarası münasibətlərdə Xəzərin statusu məsələsi. Bakı : Elm, 2002, 176s.
4. Həsənov.Ə.M. Müasir Beynəlxalq münasibətlər və Azərbaycanın xarici siyasəti. Dərslük. Bakı: Azərbaycan, 2005, 752s.
5. Həsənov.Ə.M. Azərbaycanın Geosiyasəti. Bakı: Zərdabi-LTD, 2015, 1048s
6. Həsənov Ə.M. Xəzər hövzəsinin karbohidrogen resursları və Avropanın enerji təhlükəsizliyi // “Ekovitrin” aylıq iqtisadiyyat jurnalı, Türkiyə, İstanbul, № 148, aprel 2012. s. 66-71.
7. Heydər Əliyevin neft strategiyası: Azərbaycan xalqının rifahı naminə. 2 hissədə, I hissə. Azərbaycan Respublikası prezidentinin Katibliyi. Bakı: 2001, 491s.
8. Heydər Əliyev Müstəqillik Yollarında : 4 cildə, 2-ci cild. Bakı : Azərbaycan, 1997-ci il 446s
9. Hüseynzadə İ.M. Heydər Əliyev və Qafqazda sülh prosesi. Bakı: 2008, 672s
10. Musa İ.M. Çağdaş. Beynəlxalq Münasibətlər və Azərbaycanın xarici siyasəti. Üçüncü hissə. Bakı: Bakı Universiteti, 2010, 776s

11. Müstəqilliyimiz əbədidir. Çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, müsahibələr, məktublar, məruzələr, müraciətlər, fərmanlar. Otuz ikinci kitab: yanvar, 2001 - mart, 2001 / H. Əliyev; bur. məsul R. Ə. Mehdiyev. - Bakı: Azərneşr, 2010. - 512 s.
12. Müstəqilliyimiz əbədidir. Çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, müsahibələr, məktublar, məruzələr, müraciətlər, fərmanlar. On səkkizinci kitab: oktyabr, 1998 - dekabr, 1998 / bur. məsul R. Mehdiyev. - Bakı: Azərneşr, 2006. - 552 s.
13. N əsibov E. ABŞ və Türkiyənin Qafqaz geosiyasi regionunda strateji maraqları və Azərbaycan Respublikası. Bakı, "Çıraq", 2006, 312 s.
14. Жильцов. С.С Трубопроводы Каспийского Региона: Состояние и перспективы // Каспий – Теретория развития. Материалы Международной конференции. Астархан. 15 марта 2011. Стр 54-57)
15. Demir Ali Faik. Türk dış politikası perspektifinden Güney Kafkasya. İstanbul, "Bağlam", 2003, 358 s.
16. Mert Bilgin. Avrasiya Enerji savaşları. İstanbul, "İQ Kültür Sanat Yayıncılık", 2005, 384 s.
17. Allison Graham T. U.S. policy on Caspian energy development and exports: minicase and illustrative paradigm. Cambridge, MA: Harvard University, John F. Kennedy School of Government, Caspian Studies Program, 2001, 27 p.
18. 525-ci qəzet.- 2010.- 14 noyabr.- S.8-13.
19. <http://www.anl.az/down/meqale/525/2010/noyabr/141345.htm>

C.Гурбанова

ФОРМИРОВАНИЕ НЕФТЯНОЙ ПОЛИТИКИ ГЕЙДАРА АЛИЕВА И РЕШЕНИЕ ГЕОПОЛИЧЕСКИХ ПРОБЛЕМ ТРАНСПОРТИРОВКИ НЕФТИ

РЕЗЮМЕ

"Новая нефтяная стратегия", автором которой является Гейдар Алиев - символ становления и укрепления независимости Азербайджана, интеграции нашей экономики в мировую экономику, выхода страны из политических, экономических и социальных кризисов начала 90-х годов и самое главное - создания на пороге XXI века высокоразвитого, сильного и демократического Азербайджанского государства. Реальная жизнь еще раз подтвердила обоснованность многовариантной экспортной стратегии, построенной на долгосрочных стратегических интересах Азербайджана, дальновидность общенационального лидера Гейдара Алиева, его умение точно балансировать политические, экономические, коммерческие и иные риски. Благодаря этой политике успешно завершилась проделанная большая работа по реализации проекта основного экспортного

трубопровода Баку-Тбилиси-Джейхан, рассчитанного на обеспечение долгосрочной защиты интересов Азербайджана, развитие широкомасштабного экономического сотрудничества, доставку на мировые рынки азербайджанской нефти.

В статье также рассматриваются проблемы и соглашения о правовом статусе Каспийского моря. В статье анализируется роль Гейдара Алиева в решении геополитических проблем, связанных с транспортировкой нефти, особенно в урегулировании территориальных и этнических конфликтов.

S.Qurbanova

HEYDAR ALIYEV'S OIL POLICY FORMATION AND SOLVING GEOLOGICAL PROBLEMS OF OIL TRANSPORTATION

SUMMARY

To date the oil strategy worked out by Heydar Aliyev symbolizes that Azerbaijani people are the owners of their wealth, that the economics of our country has integrated into the global economics, that our country survived the political, economic and social crisis that occurred in the early 1990s and that the developed, strong and democratic state of Azerbaijan was established in the beginning of the 21st century. The real life once more proved the correctness of the balance reflecting the exactly counted farsighted, political, economic and commercial and other risks of the national leader Heydar Aliyev and the many-sided export strategy established on the basis of the long-term interests of Azerbaijan. Due to the comprehensive protection of the long-term interests of Azerbaijan, the development of wide international economic cooperation and the increase in the oil production in the region much was done for the implementation of the project of Baku-Tbilisi-Ceyhan oil pipeline and conducted negotiations successfully completed for the transportation of oil to the global markets. The article also discusses the problems and agreements on the legal status of the Caspian Sea. The article analyzes the role of Heydar Aliyev in addressing geopolitical problems related to the transportation of oil, especially in the settlement of territorial and ethnic conflict.